

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ

Ляшенко Олександра Миколаївна,

доктор економічних наук, професор,

учений секретар Національного інституту стратегічних досліджень

Марков Руслан Валентинович,

кандидат економічних наук,

докторант Національного інституту стратегічних досліджень

Актуальність. Питання економічної безпеки є важливими для підприємств різного розміру і галузевої належності. Поява нових небезпек у зовнішньому та внутрішньому середовищі, ускладнення протидії загрозам через обмеженість ресурсів або утруднення в узгодженні інтересів різних стейкхолдерів негативно впливають на економічну безпеку підприємств. Утім, тенденції, які прямо чи опосередковано характеризують економічну безпеку підприємств різних секторів економіки, є різними. Водночас, наявні підходи до оцінювання економічної безпеки не завжди коректно це відображають. Крім того, переважна більшість таких підходів має статичний характер. Майже відсутні інструменти перспективного оцінювання економічної безпеки підприємств. В умовах зламоподібних тенденцій розвитку і високошвидкісного перебігу подій потрібні нові підходи до оцінювання економічної безпеки підприємств, які враховували динаміку і особливості перспектив їхньої діяльності. **Мета** статті полягає у формулюванні принципів засад оцінювання економічної безпеки підприємств з урахуванням особливостей їхньої діяльності у часі. **Отримані результати.** Запропоновано селективний підхід до оцінювання економічної безпеки підприємств. **Висновки.** Неерeditarність тенденцій розвитку і висока швидкість змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі висуває нові вимоги до оцінювання економічної безпеки підприємств. Оцінювання економічної безпеки підприємств має здійснюватись у парадигмальному полі «універсальність – унікальність». «Гібридизація» загроз, дивергенція інтересів стейкхолдерів та обмеженість ресурсів потребують модифікації підходів до оцінювання економічної безпеки підприємств.

Ключові слова: економічна безпека, сектор економіки, підприємства, підходи до оцінювання, загрози, ресурси, інтереси.

Liashenko Oleksandra, Markov Ruslan

**ECONOMIC SECURITY OF ENTERPRISES:
TRENDS AND APPROACHES TO EVALUATION**

Relevance. The is an important issue for the of different size and in every industry. Economic security of enterprise deteriorates due to emerging threats in the external and internal envi-

ronment, diminishing resistance to threats caused by resources scarcity, or challenging tasks of reconciling interests of the different stakeholders. However, we deal with different trends, which, directly or indirectly, define economic security of enterprises in different sectors of economy. At the same time existing approaches to evaluating economic security do not reflect this fact in every case properly. Furthermore, most of these approaches are essentially inert. The tools of forward evaluation of economic security are almost absent. Disruptive trends of development and high flow of events demand new approaches to evaluation of economic security of enterprises, which consider dynamics and prospects of their business activity. The article **objective** is to formulate fundamental principles of evaluation of economic security of enterprises with respect to their activity during certain period of time. **Results.** We propose selective approach to evaluation of economic security of enterprises. **Conclusions.** Non-hereditary tendencies of development and high-speed changes in the external and internal environment call for new requirements toward evaluation of economic security of enterprises. This evaluation must be done with paradigm pattern “universality – uniqueness”. “Hybrid” threats, divergence of stakeholders’ interests, and resources scarcity push for modification of the approaches to evaluation of economic security of enterprises.

Keywords: economic security, economy sector, enterprise, approaches to evaluation, threats, resources, interests.

Постановка проблеми. Сучасні погляди на економічну безпеку підприємства дедалі більше трансформуються зі споглядально-забезпечувальних в управлінські, тому безпекознавча парадигма представлено теоретичним базисом управління економічною безпекою підприємства. Такий базис являє собою теоретичне підґрунтя, зміст якого пояснює сутність сукупності взаємопов’язаних процесів у системі економічної безпеки підприємства, скерованих на набуття певної міри економічної свободи підприємств в межах об’єктивних і суб’єктивних обмежень, властивих системі економічної безпеки.

Питання економічної безпеки є важливими для підприємств різного розміру і галузевої належності. Поява нових небезпек у зовнішньому та внутрішньому середовищі, ускладнення протидії загрозам через обмеженість ресурсів або утруднення в узгодженні інтересів різних стейкхолдерів негативно впливають на економічну безпеку підприємств. Утім, тенденції, які прямо чи опосередковано характеризують економічну безпеку підприємств різних секторів економіки, є різними. Наявні підходи до оцінювання економічної безпеки не завжди коректно це відображають.

В умовах зламоподібних тенденцій розвитку і високошвидкісного перебігу подій потрібні нові підходи до оцінювання економічної безпеки підприємств, які враховують динаміку і особливості перспектив їхньої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розв’язанню проблеми оцінювання економічної безпе-

ки підприємств наразі присвячено багато уваги як вітчизняними, так і зарубіжними (переважно, з пострадянського простору) науковцями. Традиційно застосовуваними при визначенні кількісних характеристик об’єктів чи явищ є поняття стану, рівня, оцінки. Безперечно, використання таких понять може бути доцільним, але переважно у тих випадках, коли мова йде про визначення стану об’єктів чи явищ у статистичній або тоді, коли визначення їх оціночних характеристик може бути обмежене точковими значеннями. Окремі аспекти дилеми «комплексність-точковість» щодо оцінювання економічної безпеки підприємства попередньо автором розглянуто в [1].

В економічній науці при визначенні оціночних характеристик використовується поєднання понять у такий, приміром, спосіб, як «оцінка стану» чи «оцінка рівня». Так, відповідно до методики, запропонованої в [2], оцінка рівня економічної безпеки підприємства проводиться на основі наведених положень, згідно з якими підприємство перебуває в економічній безпеці, у тому разі якщо його виробничо-господарська діяльність є прибутковою. Визначення рівня економічної безпеки підприємства здійснюється на основі запропонованого критерію, який являє собою співвідношення величини бруто-інвестицій підприємства і величини ресурсів, необхідних для інвестиційної підтримки умов, що забезпечують економічну безпеку підприємства. Такий підхід до визначення рівня економічної безпеки підприємства заснований на тому, що джерелом її забезпечення є прибуток, отри-

маний у результаті взаємодії підприємства із суб'єктами зовнішнього середовища, тобто в результаті повного або часткового дотримання інтересів підприємства. Що вищим є рівень дотримання інтересів підприємства, то більша величина прибутку, одержувана підприємством [2].

Економічна наука розробила, а господарська практика випробувала загальну методику оцінки рівня економічної безпеки підприємства, за якою такий рівень пропонується оцінювати на підставі визначення сукупного критерію через зважування і підсумовування окремих функціональних критеріїв, що обчислюються за допомогою порівняння можливої величини шкоди підприємству та ефективності заходів щодо запобігання цій шкоді. Даний критерій є загально визнаним науковцями і тому, що, окрім наукових та практичних цілей, використовується при підготовці фахівців з управління економічною безпекою та менеджменту організацій, про що свідчить факт його використання у підручниках та навчальних посібниках, серед яких найбільш популярним є [3].

Отже, в обох розглянутих методиках оцінка економічної безпеки має здійснюватися в динаміці, але на певному часовому інтервалі, який може визначатися, виходячи з уявлень про вірогідність зовнішньої та внутрішньої інформації, використовуваної для проведення такої оцінки. Також в обох випадках наголошується на необхідності визначення певних кінцевих показників, за результатами значень яких мають прийматися конкретні управлінські рішення щодо подальшого управління економічною безпекою підприємства і його розвитку. Однак, попри те, що розвиток та економічна безпека є найважливішими системоутворючими елементами підприємства як відкритої системи, їх не слід протиставляти, вони можуть «суперничати» між собою, а саме зосередженість на забезпеченні може гальмувати розвиток.

Поширеними методиками кількісного визначення рівня економічної безпеки є світові моделі аналізу кризового стану підприємства, такі, наприклад, як наведені в [4], відповідно до яких нормальним є стан підприємства, коли показники його життєдіяльності перебувають у межах установлених нормативів, і рівень використання його наявного потенціалу економічно обґрунтований.

Характерною особливістю обох наведених методик є інтерпретація результатів оцінки економічної безпеки підприємства у вартісному вимірі, тоді як установлений порядок проведення такої оцінки передбачає використання якісних показників та характеристик стану підприємства різного, причому, переважно не вартісного характеру. Отже, маємо зважати на деяку невідповідність провідних ознак процесу і результату оцінки економічної безпеки підприємства.

Отже, **невирішена частина загальної проблеми** стосується селекції підходів до оцінювання економічної безпеки з урахуванням часових і галузевих особливостей діяльності підприємств.

Мета статті полягає у формулюванні принципів засад оцінювання економічної безпеки підприємств з урахуванням особливостей їхньої діяльності у часі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основоположною конструкцією економічної складової безпекознавчої парадигми є системоутворення економічної безпеки підприємства. Під системою економічної безпеки підприємства розуміється цілісна сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних процесів, реалізацію яких скеровано на досягнення певної міри економічної свободи підприємства. Визначальна роль в системі економічної безпеки підприємства належить економічному вибору, який слугує досягненню головної мети – економічної свободи підприємства. У системі економічної безпеки підприємства економічний вибір розглядається як вибір найкращого з альтернативних варіантів узгодження інтересів стейкхолдерів підприємства за умов раціонального використання ресурсів.

Безпекознавча парадигма перебуває в процесі становлення, тому вельми доречним є уточнення визначення поняття економічної безпеки підприємства. Сутність економічної безпеки підприємства автор тлумачить як результат керування процесів досягнення цілей управління економічною безпекою підприємства, що забезпечує набуття певної міри його економічної свободи в межах наявних об'єктивних і суб'єктивних обмежень [5].

Отже, підґрунтям парадигмального поля оцінювання економічної безпеки підприємств є зазначене розуміння поняття. Проте проведені

останнім часом дослідження показують, що досягнення тріади цілей управління економічною безпекою підприємства – узгодження інтересів, протидія загрозам і формування релевантного ресурсного забезпечення – має перебувати у площині, означеній осями «універсальність – унікальність». Дивергенція інтересів стейкхолдерів, «гібридизація» загроз та обмеженість/невідповідність ресурсів потребують модифікації підходів до оцінювання економічної безпеки підприємств.

Дивергенцію інтересів можна спостерігати як глобально (проєвропейська і антиєвропейська скерованість), так і локально («особливий приклад» – діяльність підприємств на тимчасово окупованих територіях). «Гібридизація» загроз може бути проілюстрована багатьма прикладами, але найбільш яскравими, мабуть, є ті, що пов'язані з поєднанням кадрової та інформаційної складових економічної безпеки. Зокрема, наразі надійність кадрової складової різко зменшується через активне використання «інтернету речей» і пов'язаною з ним соціальної інженерії, слідством чого є онлайн-шахрайство, фішинг, мальваре, рефайлінг, протиправний контент тощо. Відповідно, ресурсне забезпечення має еволюціонувати, аби сприяти забезпеченню від появ та протидії загрозам нового типу або їх модифікаціям.

Крім того, попри наявність у вітчизняному науковому полі так званих «галузевих» досліджень економічної безпеки, досліджувані в них підходи до оцінювання скоріше тяжіють до універсальності. Якщо максимально спростити завдання і спиратися у теоретичному плані на наявність захисного, ресурсного, функціонального і гармонізаційного підходів до економічної безпеки підприємств, а у прикладному сенсі вивчити галузевий розподіл на промислові і аграрні підприємства різного розміру, очевидно, можна запропонувати селективний підхід до оцінювання економічної безпеки.

Отже, автором на основі офіційних даних про показники структурної статистики по суб'єктах господарювання з розподілом за їх розмірами, оприлюднених на Порталі Державної служби статистики [6] здійснені аналітичні розрахунки та графічні інтерпретації тенденцій, які наведені у табл. 1 і 2.

Показовими є зміни обсягів реалізованої продукції, товарів і послуг, які свідчать про по-

зитивні тенденції щодо узгодження інтересів вітчизняних підприємств. Структурування суб'єктів господарювання за розмірами показало, що у 2013 р. порівняно з 2012 р. обсяг реалізованої продукції по великих підприємствах знизився на 2,5 %, по середніх – на 6 %, а по малих – лише на 0,4 %. При цьому, у 2014–2015 р. намітилась тенденція відновлення темпів зростання обсягів реалізації у грошовій формі, але швидкість відновлення зростання на великих, середніх і малих підприємствах була різною. Так, у 2014 р. порівняно з 2013 р. обсяги реалізації зросли на 1,5; 3,6 та 5,2 % відповідно, а у 2015 р. також порівняно з 2013 р. – на 19,6; 30,4 і 39,8 %. За відправну точку для порівняння взято 2013 р., виходячи з найпростіших міркувань – рік після чергового віражу світової фінансової кризи і напередодні відкритої агресії Росії проти України. Докази на користь наявності таких тенденцій наведені у табл. 1.

Отже, очевидними є наступні тенденції:

- компенсаторні можливості є вищими у підприємств меншого розміру;
- економічно вразливішими є великі підприємства.

Цікавими є також тенденції, що сформувались у діяльності вітчизняних підприємств, котрі належать до різних галузей (табл. 2).

Навіть у найбільш укрупненому галузевому поділі на промислові й аграрні підприємства можна спостерігати наявність ознак більшої антикрихкості в аграрних підприємств (за точковою ознакою збитковості як найпростішого критерію економічної небезпеки). При цьому можна спостерігати, що чисельність і промислових, і аграрних малих підприємств зростає, але в останніх – «запас міцності» (за тією ж ознакою) відновлюється швидше. Очевидно, така тенденція може бути частковим підтвердженням правильності висновку про «аграрний сектор як драйвер економічного зростання», про що йдеться у Форсайті соціально-економічного розвитку України на середньостроковому (до 2020 року) горизонті [7].

Слід зазначити, що аграрні підприємства наразі зазнають значно більшого тиску такої «класичної» і загальноновизнаної загрози економічній безпеці, як рейдерство. Так, протягом 2016 р. засоби масових комунікацій наводили приклади найбільш резонансних рейдерських нападів.

Таблиця 1. Тенденції кількості та обсягів реалізації вітчизняних підприємств різного розміру¹

Показники	Усього	Підприємства		
		великі	середні	малі
Кількість суб'єктів господарювання, одиниць				
2010	2183928	586	20983	357241
2011	1701620	659	20753	354283
2012	1600127	698	20189	344048
2013	1722070	659	18859	373809
2014	1932161	497	15906	324598
2015	1974318	423	15203	327814
Тенденції				
Ланцюгові індекси обсягів реалізованої продукції, (товарів, послуг), млн грн				
2010	100,0	100,0	100,0	100,0
2011	116,8	126,7	115,1	107,0
2012	106,1	99,2	110,1	110,7
2013	97,2	97,5	94,0	99,6
2014	102,9	101,5	103,6	105,2
2015	124,6	117,8	125,9	132,9
Середній обсяг реалізованої продукції (на 1 підприємство), млн грн				
2010	1,6	2391,8	66,5	1,6
2011	2,5	2694,7	77,5	1,7
2012	2,8	2523,0	87,6	2,0
2013	2,5	2606,1	88,2	1,8
2014	2,3	3506,1	108,3	2,2
2015	2,8	4853,9	142,7	2,9
Тенденції				

¹ Дані наведено без урахування результатів діяльності банків, бюджетних установ, тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення АТО.

Рейдерство наразі є «чорним маркером» аграрного бізнесу [8]. Попри те, що розмаїття способів рейдерських захоплень є доволі обмеженим і не є єдиною причиною уражень розвитку підприємств, воно є класичною загрозою не лише економічній, але і безпеці підприємства загалом. Головною властивістю такої загрози (з точки зору підприємства) є несподіваність, тобто поява «чорного лебедя». Проте, як правило, причиною скоєння такого виду злочину є не стільки професійність зовнішніх стейкхолдерів підприємства, скільки непрофесійність його внутрішніх стейкхолдерів. Таку ситуацію можна характеризувати як «чутливість до уражень».

Під селективним підходом розуміється проектна сукупність способів і методів оцінювання економічної безпеки підприємств, сформована урахуванням галузевих особливостей підприємства, його розміру підприємств та чутливості до уражень, тобто схильності до проявів неерeditarності/зламоподібності у тенденціях розвитку за різними критеріями, та упорядкована відповідно до часового горизонту, в межах якого передбачається застосовувати результати оцінювання. Така проектна сукупність може вбирати будь-які інструменти захисного, ресурсного, функціонального і гармонізаційного підходів до економічної безпеки підприємств з єдиним застереженням: поточне (тактичне,

Таблиця 2. **Галузеві тенденції кількості та збитковості вітчизняних підприємств різного розміру²**

Показники	Кількість підприємств, одиниць						Відхилення		
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2013-2012	2014-2013	2015-2014
Розмір підприємств									
великі	586	642	682	646	497	423	-36	-149	-74
середні	20983	19797	19292	18029	15906	15202	-1263	-2123	-704
малі	357241	338223	327107	354136	324598	327815	27029	-29538	3217
Промисловість									
великі	347	394	397	370	289	230	-167	-140	-59
середні	6107	5767	5591	5356	4791	4682	-909	-674	-109
малі	41373	39370	35466	41124	37107	38004	2538	-3120	897
Сільське, лісове та рибне господарство									
великі	13	16	25	27	28	28	3	1	0
середні	3440	3134	3025	2818	2595	2543	-482	-275	-52
малі	47213	36979	42916	45145	43389	44229	1313	-916	840
Частка підприємств, які одержали збиток, %									
Розмір підприємств									
великі	31,7	31,1	30,1	31,4	48,2	44,3	14,2	12,9	-3,9
середні	36,6	33,4	30,5	34,8	37,4	28,9	-1,6	-5,9	-8,5
малі	41,4	34,7	35,4	33,8	33,5	26,1	-9,3	-7,7	-7,4
Промисловість									
великі	30,3	31,4	30,6	35	51	52,2	21,6	17,2	1,2
середні	43	39,6	38	39,2	42	33,3	-4,7	-5,9	-8,7
малі	41,2	36,7	37,3	36,1	35,9	26,3	-11	-9,8	-9,6
Сільське, лісове та рибне господарство									
великі	23,1	5,9	4	14,8	21,4	17,9	13,9	3,1	-3,5
середні	16,2	12,7	18	22,4	15,1	8,5	-9,5	-13,9	-6,6
малі	34,2	17,1	21,5	19,2	15,8	11,7	-9,8	-7,5	-4,1

² Дані наведено без урахування результатів діяльності банків, бюджетних установ, тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення АТО.

короткострокове) оцінювання має мінімально застосовувати інструментарій гармонізаційного підходу, тоді як перспективне (стратегічне, довгострокове), навпаки, використовувати його максимально, аби запобігти зламopodobності тенденцій розвитку.

Висновки. Неерeditarність тенденцій розвитку і висока швидкість змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі висуває нові вимоги до оцінювання економічної безпеки підприємств. Оцінювання економічної безпеки підприємств має здійснюватись у парадигмальному полі «універсальність – унікальність». «Гібридизація» загроз, дивергенція інтересів стейкхолдерів та обмеженість ресурсів потребують модифіка-

ції підходів до оцінювання економічної безпеки підприємств. Селективний підхід є однією з таких модифікацій, застосування котрої може бути корисним при визначенні унікальних особливостей економічної безпеки підприємств певної галузевої належності, розміру та чутливості до «зламів» у своєму розвитку.

Перспективи подальших розвідок у царині фундаментальних досліджень безпекознавства стосуються міри економічної свободи підприємства. Серед науково-практичних питань недостатньо вивченим є вплив чинників «м'якої сили», інформаційних загроз та внутрішньої комунікативної дисгармонії на економічну безпеку підприємства.

Список використаних джерел

1. *Ляшенко О.М.*, Овчаренко Є.І. Дилема «комплексність—точечність» в забезпеченні соціально-економічної безпеки підприємств *Економіка. Менеджмент. Підприємництво*. 2007. Вип. 17(І). С. 42–48.
2. *Козаченко А.В.*, Пономарев В.П., Ляшенко А.Н. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения. Киев, 2003. 280 с.
3. *Доровской А.Н.* Экономическая безопасность в системе национально-государственных интересов : автореф. дис. ... канд. экон. наук. Саратов, 2008. 18 с.
4. *Бельтюков Е.А.*, Бревнов А.А., Парсяк В.Н. Планирование деятельности предприятия. Харьков, 2006. 384 с.
5. *Ляшенко О.М.* Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства. Київ, 2015. 348 с.
6. *Портал* Державної служби статистики URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 19.08.2016).
7. *Форсайт* та побудова стратегії соціально-економічного розвитку України на середньостроковому (до 2020 року) і довгостроковому (до 2030 року) часових горизонтах URL: <http://wdc.org.ua/sites/default/files/WDC-IASA-FORESIGHT-2016.pdf> (дата звернення: 19.10.2016).
8. *Аграрное* рейдерство: основные тенденции 2016 года URL: <http://www.ukragroconsult.com/news/agrarnoe-reiderstvo-osnovnye-tendencii-2016-goda> (дата звернення: 29.09.2016).

Referents

1. *Liashenko O.M.*, Ovcharenko Ye.I. Dylema «kompleksnist—tochechnist» v zabezpechenni sotsialno-ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv Ekonomika. Menedzhment. Pidpriemnytstvo. 2007. Vyp. 17(I). S. 42–48.
2. *Kozachenko A.V.*, Ponomarev V.P., Liashenko A.N. Ekonomycheskaia bezopasnost predpriyatiya: sushchnost y mekhanyzm obespecheniya. Kyeve, 2003. 280 s.
3. *Dorovskoi A.N.* Ekonomycheskaia bezopasnost v systeme natsyonalno-hosudarstvennykh interesov: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk. Saratov, 2008. 18 s.
4. *Beltiukov E.A.*, Brevnov A.A., Parsiak V.N. Planirovaniye deiatelnosti predpriyatiya. Kharkov, 2006. 384 s.
5. *Liashenko O.M.* Kontseptualizatsiia upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva. Kyiv, 2015. 348 s.
6. *Portal* Derzhavnoi sluzhby statystyky URL: <http://ukrstat.gov.ua> (data zvernennia: 19.08.2016).
7. *Forsait* ta pobudova stratehii sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy na serednostrokovomu (do 2020 roku) i dovhostrokovomu (do 2030 roku) chasovykh horyzontakh URL: <http://wdc.org.ua/sites/default/files/WDC-IASA-FORESIGHT-2016.pdf> (data zvernennia: 19.10.2016).
8. *Аграрное* reiderstvo: osnovnye tendentsyy 2016 hoda URL: <http://www.ukragroconsult.com/news/agrarnoe-reiderstvo-osnovnye-tendencii-2016-goda> (data zver-nennia: 29.09.2016).